

УДК 348.98

В. М. Шевчук,
канд. юрид. наук, доцент
Національний університет
«Юридична академія України
імені Ярослава Мудрого»,
м. Харків

ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ТАКТИЧНИХ ОПЕРАЦІЙ І ФОРМАЛІЗАЦІЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

Досліджуються проблеми тактичних операцій як засобів формалізації процесу розслідування і судового розгляду злочинів. Запровадження ідеї формалізації, створення і пропонування відповідних шаблонів у вигляді програм і алгоритмів жодним чином не повинно протиставлятися творчому підходу слідчого. Розроблення і застосування типових тактичних операцій як засобів формалізації процесу розслідування і судового провадження сприятиме підвищенню їх ефективності.

Ключові слова: тактична операція, формалізація процесу розслідування і судового розгляду, криміналістичні програми та алгоритми.

Сучасні тенденції посилення боротьби зі злочинністю характеризуються якісним удосконаленням діяльності правоохоронних органів, в основу якого покладено розуміння необхідності оптимізації розслідування злочинів. Останнім часом спостерігається досить чітка активізація не тільки розроблення і впровадження найефективніших тактичних засобів, прийомів і методів розслідування, а й формалізації криміналістичних знань та їх застосування у слідчій діяльності. У зв'язку з цим, як вірно зазначає В. Ю. Шепітько, важливими завданнями криміналістики в нових умовах виступають: 1) *формалізація криміналістичних знань* (курсив наш. – В. Ш.); 2) уніфікація криміналістичних рекомендацій щодо праг-

матичних цілей; 3) виконання актуальних запитів практики й оперативне впровадження запропонованих наукою інноваційних розробок [15, с. 31].

У криміналістичній літературі формалізація розглядається як спосіб підвищення об'єктивності діяльності слідчого [9, с. 172], засіб реалізації положень низки окремих криміналістичних теорій, необхідна умова створення криміналістичних інформаційно-пошукових систем [1, с. 48]. Вона допомагає глибше осмислити й зрозуміти процес розслідування, з'ясувати чинники, що зумовлюють його успіх і забезпечують опрацювання криміналістичних алгоритмів і програм розслідування [14, с. 109]. Формалізація, органічно вплітаючись і доповнюючи

існуючі методи криміналістики, становить собою одну з можливостей удосконалення пізнавальної діяльності. Розвиваючи наявну систему методів за рахунок формалізованих процедур, можна досягти значно більшої глибини пізнаваних явищ і підвищити ефективність процедур розслідування, здійснити перетворення криміналістичного знання у бік більшої систематизації і структурування, підвищуючи тим самим прогностичну функцію існуючих теоретичних побудов [12, с. 21, 22].

Виокремлення і становлення проблеми формалізації криміналістичних знань як складової частини криміналістики можна розглядати як приклад реалізації одного із законів розвитку цієї науки – закону зв'язку і спадкоємності між наявними криміналістичними концепціями [3, с. 169, 170]. Серед причин, що зумовлюють потребу формалізації розслідування злочинів та її окремих елементів, слід виокремити в першу чергу вимогами практики щодо оптимізації слідчої діяльності, підвищення рівня теоретичного забезпечення процесу розслідування та розкриття злочинів. Як слушно зауважує В. А. Журавель, проблеми оптимізації процесу розслідування стимулювали вчених і практиків звернутися до проблеми формалізації слідчої

діяльності [6, с. 100]. У свою чергу О. С. Шаталова зазначає, що потреба у формалізації процесу розслідування злочинів виникла досить давно, але головне те, що вона зберігається й зараз [14, с. 145]. І тому одним із завдань сьогодення є здійснення вагомого кроку щодо вдосконалення засобів і методів практики розслідування за рахунок формалізації як потужного інструменту наукового пізнання.

У криміналістиці існують різні наукові підходи відносно поняття та сутності формалізації [10, с. 62, 63; 13, с. 13–21]. На нашу думку, формалізація – це процес відображення знань про певний об'єкт пізнання, що ґрунтується на формально-логічному підході й полягає в наданні абстрактним положенням конкретної форми шляхом використання формальної мови. Формалізація – це особлива форма розумової діяльності, яка здійснюється за допомогою операцій зі знаками. Результатом формалізації є відтворення оригіналу в іншій формі за допомогою властивостей іншої системи. Влучною характеристикою цього процесу перетворення змісту на спеціальну (формальну) мову, на символи-знаки, як вважає В. І. Шаров, виступають абстрагування та узагальнення, а засобом вираження – спеціальна система символів [11, с. 22–28].

У спеціальній літературі науковцями приділялася певна увага процесу формалізації розслідування злочинів [2, с. 427] як засобу оптимізації слідчої діяльності, підвищення ефективності останньої за рахунок об'єктивності зібраних доказів, скорочення строків, економії часу й інтелектуальних зусиль слідчого [17, 46–50]. Методологія формалізованого опису інформаційної структури розслідування у вигляді ієрархічної конструкції взаємопов'язаних подій інтегрує в єдину систему діяльність як із розслідування злочинів, так і з підготовки і вчинення злочинів [12, с. 9]. У зв'язку з цим науковцями стали висловлюватися пропозиції щодо необхідності розроблення і впровадження у практику відповідних програм й алгоритмів дій слідчого (алгоритмічних схем), які за рахунок деталізації й раціоналізації слідчої діяльності здатні сприяти підвищенню ефективності збирання доказів. Завдання алгоритмізації полягає в тому, щоб, використовуючи наукові рекомендації криміналістики, передовий досвід слідчої практики, полегшити працівникам слідчих органів прийняття правильних та оптимальних рішень у найбільш складних ситуаціях [7, с. 169–174; 17, с. 46–50]. Крім того, як зазначає В. А. Журавель, криміна-

лістичні програми й алгоритми треба вважати найпридатнішою формою адаптації методико-криміналістичних рекомендацій до умов розслідування конкретного злочину [5, с. 235, 236]. Водночас активне втілення в життя програм розслідування та алгоритмічних схем дій слідчого передбачає важливість реалізації низки заходів з узгодження потреб практики й рівня відповідних наукових розробок. У зв'язку з цим, як слушно стверджує О. С. Шаталов, в основі теоретичної концепції криміналістичної алгоритмізації та програмування розслідування лежить ідея формалізації пізнавальних процесів, яка дає змогу плідно поєднувати притаманну їй суворість з індивідуальними інтелектуальними можливостями суб'єктів розслідування [14, с. 110].

У сучасних умовах і реаліях боротьби зі злочинністю серед засобів формалізації особливого значення набувають тактичні операції, які за своєю природою розглядаються як обумовлені слідчою ситуацією системи слідчих дій, оперативно-розшукових, організаційно-технічних та інших заходів алгоритмічного характеру, об'єднаних єдиною метою для вирішення окремого тактичного завдання. Алгоритмічність є однією з істотних ознак тактичної

операції, що зумовлює процес їх побудови і реалізації. Зокрема, А. В. Дулов переконаний, що тактична операція є засобом алгоритмізації процесу розслідування злочинів [4, с. 23–26]. У свою чергу В. Ю. Шепітько наголошує, що типова тактична операція є алгоритмом, програмою дій слідчого, оперативного працівника, інших осіб щодо завдань, які виникають у слідчих ситуаціях [18, с. 198]. У зв'язку з цим, на думку В. О. Коновалової, в методиці розслідування окремих видів злочинів важливе місце відведено тактичним операціям, де вони мають значну ефективність, особливо в таких умовах розслідування, коли необхідні організація та оперативність і де випадання хоча б одного зі складників такої операції загрожує її провалом. Тому формулювання цих операцій було б доцільним у вигляді алгоритмів стосовно завдань, визначених слідчим у типових ситуаціях розслідування [8, с. 170-172].

Варто зазначити, що останнім часом у криміналістиці розроблено й досліджено деякі напрямки тактичних операцій. Вони спираються на основні принципи формалізації, а саме на методологічні підстави й особливості застосування програмно-цільового методу та криміналістичного матрицювання. У

наукових криміналістичних джерелах теж зустрічається думка, що сутність і завдання типових тактичних операцій з урахуванням їх специфіки близькі до значення терміна «алгоритм». Такі операції являють собою необхідні програми дій слідчого, виконують важливу методичну функцію й дозволяють обирати правильний напрямок у розслідуванні [16, с. 8–15]. На сучасному етапі спостерігається тенденція, пов'язана з переходом від розгляду окремих тактичних операцій до пропонування типових стосовно конкретних видів злочинів. При цьому типові тактичні операції розглядаються як структурний елемент самої програми розслідування, а їх успішна реалізація можлива за рахунок максимальної технологізації, тобто визначення жорсткої послідовності дій (кроків) із запровадження цих криміналістичних комплексів.

У свою чергу розгляд тактичної операції як засобу формалізації розслідування передбачає послідовне здійснення таких дій: 1) типізація слідчих ситуацій відповідно до певних етапів розслідування окремих видів злочинів; 2) визначення до кожної ситуації вичерпного переліку типових версій і завдань, які необхідно вирішити з метою перевірки цих версій і впливу на ситуації; 3) виокремлення з

числа завдань таких, що мають чітко виражену тактичну спрямованість і розв'язання яких можливе лише за рахунок застосування тактичних операцій, як своєрідного модуля (типової моделі); 4) розроблення структури тактичної операції як комплексу впорядкованих дій і заходів; 5) формування складу учасників тактичної операції, проведення розподілу їх функціональних обов'язків; 6) визначення початку і завершення тактичної операції, а також строків виконання окремих слідчих дій, оперативно-розшукових, організаційних та інших заходів; 7) здійснення тактичної операції з урахуванням розробленої структури, складу учасників, наявних ресурсів, визначених строків; 8) підведення проміжних підсумків і внесення, у разі необхідності, корективів щодо реалізації тактичної операції з метою отримання бажаного результату.

Отже, формалізація процесу розслідування злочинів передбачає виділення в цьому єдиному процесі чітких етапів послідовного розвитку діяльності слідчого, що визначаються загальними завданнями тактичного характеру, вирішення яких постійно повинно здійснюватися у ході цієї діяльності. Це створює умови для визначення сукупності тактичних засобів, які

найдоцільніше використовувати при вирішенні кожного типового тактичного завдання. У цьому сенсі особливого значення набуває окремий криміналістичний комплекс – тактична операція. Ось чому прогресивна тенденція формалізації процесу розслідування злочинних діянь може бути реалізована за умов розроблення і впровадження у практику слідчої діяльності типових тактичних операцій.

Разом із тим запровадження ідеї формалізації, створення і пропонування відповідних шаблонів у вигляді програм і алгоритмів з метою оптимізації процесу розслідування жодним чином не повинно протиставлятися творчому підходу й не позбавляти слідчого індивідуальності, професіоналізму мислення. Як зазначає В. А. Журавель, «криміналістичні алгоритми і програми розслідування мають бути розроблені у такий спосіб, щоб вони стимулювали ділову активність слідчого, істотно полегшували його розумову діяльність, забезпечували швидкість прийняття ним рішень з урахуванням усіх без винятку рекомендацій криміналістики і вимог чинного законодавства» [5. с. 249].

У зв'язку з цим у слідчій діяльності важливим залишається творчий підхід, де, передусім, виокремлюється вміння

адаптування типових рекомендацій до умов конкретного процесу розслідування. Більше того, принципи та ідеї алгоритмізації і програмування набувають особливого значення ще й тому, що виникає об'єктивна можливість їх реалізації засобами комп'ютерної техніки. Серед напрямів комп'ютеризації тактичних операцій можна запропонувати розроблення блоку з умовною назвою «тактичні операції» в структурі автоматизованого робочого місця слідчого. Формування такого блоку і можливість звернення до нього як своєрідного довідково-консультативного посібника для слідчих

могло б стати тим необхідним засобом оперативного одержання інформації, який реально сприятиме підвищенню рівня ефективності кримінального провадження.

Таким чином, розроблення і запровадження типових тактичних операцій як засобів формалізації процесу розслідування злочинів, акумуляторів узагальненого досвіду слідчої діяльності сприятиме підвищенню її ефективності за рахунок упорядкованості дій при розв'язанні однотипних завдань розслідування, створення відповідних умов для економії часу і зусиль слідчого.

Список літератури: 1. Белкин Р. С. Курс криминалистики : в 3-х т. – Т. 2: Частные криминалистические теории / Р. С. Белкин. – М. : Юристъ, 1997. – 464 с. 2. Белкин Р. С. Курс криминалистики : в 3-х т. – Т. 3: Криминалистические средства, приемы и рекомендации / Р. С. Белкин. – М. : Юристъ, 1997. – 480 с. 3. Белкин Р. С. Курс криминалистики / Р. С. Белкин. – 3-е изд. – М. : ЮНИТИ ДАНА ; Закон и право, 2001. – 837 с. 4. Дулов А. В. О разработке тактических операций при расследовании преступлений / А. В. Дулов // 50 лет Советской прокуратуры и проблемы совершенствования предварительного следствия. – Л. : Ин-тут усовершенствования следственных работников прокуратуры и МВД, 1972. – С. 23–27. 5. Журавель В. А. Криміналістичні методи: сучасні наукові концепції : моногр. / В. А. Журавель. – Х. : Вид. агенція «Апостіль», 2012. – 304 с. 6. Журавель В. Формалізація розслідування: теоретичні основи і практичні можливості / В. Журавель // Правн. часопис Донец. ун-ту. – Донецьк, 2010. – № 1 (23). – С. 100–102. 7. Коновалова В. Алгоритмізація в теорії криміналістики / В. Коновалова // Вісн. Акад. прав. наук України. – Х. : Право, 2007. – Вип. 1 (48). – С. 169–174. 8. Коновалова В. О. Ефективність реалізації алгоритмів у методиці розслідування злочинів / В. О. Коновалова // Правові засади підвищення ефективності боротьби зі злочинністю в Україні : матеріали наук. конф., 15 трав. 2008 р. – Х. : Право, 2008. – С. 170–172. 9. Полевой Н. С. Криминалистическая кибернетика / Н. С. Полевой. – М. : Изд-во МГУ, 1989. – 328 с. 10. Селиванов Н. А. Формализованные программы решения частных задач расследования / Н. А. Селиванов // Проблемы программирования, организации и информационного обеспечения предварительного следствия : межвуз. науч. сб. – Уфа : Башк. ун-т, 1989. – С. 62, 63. 11. Шаров В. И. О понятии формализации / В. И. Шаров // Актуальные проблемы в области гуманитарных наук: от теории к практике. – Н. Новгород : НА МВД России, 2003. – Вып. 4. – С. 22–28. 12. Шаров В. И. Формализация в криминалистике. Вопросы теории и методологии криминалистического исследования : автореф. дис. на соиск. учен. степ. д-ра юрид. наук : 12.00.09 / В. И. Шаров. – Н. Новгород, 2003. – 56 с. 13. Шаров В. И. Формализация информационной структуры расследования преступлений / В. И. Шаров // Российский следователь. – 2003. – № 7. – С. 13–21. 14. Шаталов А. С. Криминалистические алгоритмы и программы.

Теория. Проблемы. Прикладные аспекты : моногр. / А. С. Шаталов. – М. : Лига Разум, 2000. – 250 с. **15. Шепитько В. Ю.** Криминалистика в системе научного знания: задачи и некоторые тенденции в современных условиях / В. Ю. Шепитько // Библиотека криминалиста : науч. журн. – № 3 (4). – 2012. – С. 31–37. **16. Шепитько В. Ю.** Проблемы формирования «криминалистических алгоритмов» и возможности их практической реализации / В. Ю. Шепитько, Г. К. Авдеева // Использование современных информационных технологий и проблемы информационной безопасности в деятельности правоохранительных органов : межвуз. темат. сб. науч. тр. – Калининград : Калининград. юрид. ин-т МВД России, 2009. – С. 8–15. **17. Шепитько В. Ю.** Проблеми алгоритмізації слідчої діяльності / В. Ю. Шепитько, Г. К. Авдеева // Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. праць / редкол. : С. В. Ківалов (голов. ред.) та ін. ; відп. за вип. Ю. М. Оборотов. – Одеса : Юрид. літ., 2008. – Вип. 44. – С. 46–50. **18. Шепитько В. Ю.** Роль типових тактичних операцій в системі забезпечення ефективності досудового слідства / В. Ю. Шепитько // Питання боротьби зі злочинністю : зб. наук. праць / редкол. : Ю. В. Баулін (голов. ред.) та ін. – Х. : Вид-во Кроссспруд, 2007. – Вип. 14. – С. 194–199.

**ПРОБЛЕМЫ РЕАЛИЗАЦИИ ТАКТИЧЕСКИХ ОПЕРАЦИЙ
И ФОРМАЛИЗАЦИЯ УГОЛОВНОГО ПРОИЗВОДСТВА**

Шевчук В. М.

Исследуются проблемы тактических операций как средств формализации процесса расследования и судебного рассмотрения преступлений. Возникновение идеи формализации, создание и предложение соответствующих шаблонов в виде программ и алгоритмов ни в коей мере не должно противопоставляться творческому подходу следователя. Разработка и применение типовых тактических операций как средств формализации процесса расследования и судебного производства будет способствовать повышению их эффективности.

Ключевые слова: тактическая операция, формализация процесса расследования и судебного производства, криминалистические программы и алгоритмы.

**PROBLEMS OF IMPLEMENTATION OF TACTICAL OPERATIONS
AND FORMALIZATION OF CRIMINAL PROCEEDINGS**

Shevchuk V. M.

The problems of the tactical operations as a means of formalizing the process of investigation and trial of offenses. Formalization of the idea, the creation and supply of relevant patterns in the form of programs and algorithms in any way should not be opposed creativity investigator. The development and use of standard tactical operations as a means of formalizing the process of investigation and legal proceedings will enhance their effectiveness.

Key words: tactical operation, the formalization of the process of investigation and court proceedings, criminalistics programs and algorithms.

Надійшла до редакції 07.02.2013 р.